

Gönderim Tarihi: 07.12.2016 Kabul Tarihi: 23.12.2016

TARİHSEL VE SOSYOLOJİK BİR DENEYİM OLARAK BİR ARADA YAŞAMA MODELLERİ

Abdullah TAŞKESEN*
Selman YARCI**

MODELS OF LIVING TOGETHER AS A HISTORICAL AND SOCIOLOGICAL EXPERIENCE

Öz

Toplumların bir arada yaşama deneyimlerinin sosyolojik arka planını açıklamaya çalışan bir çok yaklaşım bulunmakla birlikte söz konusu literatürde yer alan tartışmaları çokkültürlülük kavramı ekseninde ve iki temel yaklaşım etrafında toplamak mümkündür; bunlar liberal ve komüniteryan yaklaşımlardır. Çokkültürlülük kavramı etrafından şekillenmiş söz konusu literatürde yer alan eksiklikleri gidermeye yönelik çalışmalar halen devam etmektedir. Bu bağlamda elinizdeki çalışmada bir arada yaşama deneyimleri öteki ile kurulan ilişki çerçevesinde ve farkçılık, monizm ve evrenselcilik temel yaklaşımları bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre öteki ile kurulan ilişkinin çokkültürlülük kavramı çerçevesinde ve tarihsel bir deneyim olarak kavranması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda öncelikle geleneksel toplumlardaki bir arada yaşama deneyimleri ana hatlarıyla incelenmiş ve akabinde modern dönemlerdeki çokkültürlülük tartışmalarının temelleri liberal ve komüniteryan yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir.

Bu çalışma, öncelikle bir arada yaşama deneyimlerinin tarihsel seyri içerisinde gerçekleşmiş deneyimlerin sosyolojik arka planını ele alarak, günümüz modern toplumlarında deneyimlediğimiz liberal ve komüniteryan yaklaşımlardan farkını, bireyin kültür ve kimliğini konumlandırma şekillerindeki farklılık çerçevesinde ele alarak ve konuyla ilgili gözlem ve literatür taramalarından hareketle açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Liberal Yaklaşım, Komüniteryan Yaklaşım, Bireysellik, Geleneksel Toplum, Modern Toplum.

Abstract

In spite of there are many approaches that try to explain the sociological background of the coexistence experiences of societies, it is possible to collect the discussions in the literature in the context of multiculturalism and around the two basic approaches;

*Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: taskesen.sakarya.edu.tr.

**Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: selmanyarci@gmail.com.

these are liberal and communitarian approaches. Studies aimed at eliminating the shortcomings in the literature, which are shaped around the concept of multiculturalism, are still in progress. In this context, the experiences of coexistence in this study have been evaluated in the context of the relationship with the other and the context of basic approaches of discrimination, monism and universalism. Accordingly, it is emphasized that the relationship with the other should be understood as a historical experience within the framework of the concept of multiculturalism. Primarily has been analyzed in this study the experience of coexistence of different cultures in a traditional society and secondly basis of the modern multiculturalism has been analyzed in the framework of liberal and communitarian approaches.

In this study has been analyzed, the sociological background of the historical experience of living together. Therefore, the purpose of this study is to explain the differences between traditional and modern experiences of living together with reference to the literature research of the related field.

Keywords: Multiculturalizm, Liberal Approach, Communitarian Approach, Individuality, Traditional Society, Modern Society.

1. Giriş

Modern toplumlarda, farklı kültür ve kimliklere sahip toplulukların bir arada yaşama tecrübeleri temelde kitlesel göç hareketleri, şehirleşme gibi olgularla tartışılmasına rağmen, aslında toplumda bir arada yaşama tecrübeleri ilk defa ve sadece günümüz modern toplumlarında karşımıza çıkan bir olgu değildir. Tarih boyunca insanoğlu çeşitli kavimler, milletler, dinler v.b. farklı kültürel arka planlara sahip olarak bir arada yaşamışlardır. Bu farklılıklar bazen uzaktan veya yakından bazen de yan yana/iç içe yaşama şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu bu etkileşim biçimleri hiç şüphesiz yok ki oldukça geniş bir yelpaze teşkil etmektedir.

Armin Nassehi'ye göre, toplumsal aktörler, toplumda verili olan “diğerlerinden daha mümkün olan verili ihtimaller” içerisinde günlük davranışlarını –yani aslında toplumsal olanı- gerçekleştirirler. Bundan dolayı kültür ve toplum iç içe geçmiş olgulardır. Bu noktada toplumsal pozisyonumuzu kültürel farklılıklar ve kıyaslar sayesinde belirleriz. Toplumsal aktörler onlar için önceden verili olan “anlam stok”unu kullanarak farklılıkları ve kıyasları gerçekleştirirler ve böylece kimin/neyin “öteki” olduğu bu sayede ortaya çıkar (Nassehi, 2011: 148). Dolayısıyla öteki ile kurulan ilişkinin çeşitliliği toplumların ve kültürlerin özgün kavrayışlarının neticesi olarak ortaya çıkar. Bu noktada genellikle iki tür eğilim olduğu söylenebilir; kimi toplumlar farklılıkları ortadan kaldırmak yolu ile -yani farklılaştırıcı bir tutumla- birlikteliği sağlamayı amaç edinirken kimi

toplumlar da farklılıkları kabul ederek –evrenselci¹ bir tutumla- birliktelik sağlama yolunu seçmişlerdir.

Bu noktada günümüz toplumlarında farklı kimlikler/kültürler yani öteki karşısında takınılan tavrı ve birlikte yaşama noktasında gösterilen (veya gösterilmeyen) iradeyi tarihsel arka planından haberdar olmadan analiz edebilmek mümkün değildir. Çokkültürlülük kavramını tarihsel bir deneyim olarak inceleyebilmek için öncelikle kavramın modern bağlam içerisindeki anlamı modern öncesi bağlamı ile ilişkilendirilerek ele alınacak sonrasında modern öncesi bağlam temel alınarak çokkültürlülük kavramının tarihsel ve sosyolojik kökenleri incelenmeye çalışılacaktır.

2. Farklılık, Monizm ve Evrenselcilik

Ötekine yönelik temel tutumlardan biri farklılıktır. Bu yaklaşım farklılıkların temelini toplumsal hiyerarşi/katmanlaşma kavramıyla açıklar. Bu yaklaşıma göre toplumların başka kültürleri tanımlama yolu kendi kültürüne kıyas etmektir. Buna ek olarak, toplumun hiyerarşik bir düzlemde düşünülmesi de buna eklenince karşımıza şeref temelinde bir sıradüzene sahip toplumlar çıkar. Dolayısı ile kültürler arasında “aşağılık” ve “üstünlük” gibi hiyerarşik bir kategoriye beraberinde getirir. Açıktır ki insan farklılıklarını merkeze alan böylesi bir yaklaşım modern dönemlerde ırkçılığın da temellerini oluşturur. Çünkü kendi ve öteki arasında kurulan ilişki farklı olanın dışlanması, bertaraf edilmesi ve hatta yok edilmesi anlayışını beraberinde getirir.

Buna mukabil farklı olanın tanımlanması ile başlayan ötekileştirme her zaman bir aşağılama şekli olarak kullanılmayabilir. “Tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı, sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tazına hapsederek baskıya dönüştürür” (Taylor, 2010: 46). Hiyerarşik düzene sahip toplumlarda farklılıklar doğal bir sonuç olarak da görülebilir. Mesela Yunan site devletlerinde statü farklılıkları doğanın gerektirdiği doğal bir sonuç olarak görülmüştür. Erkek üstünlüğü savaççı bir toplumun bir sonucu; kölelerin beden gücü özgür insanın kamu görevlerini yerine getirebilmesinin bir gerekliliği olarak algılanmıştır.

Liberal düşüncenin/geleneğin modern çokkültürlülük kavramına en uyumlu model olduğunu var sayarsak eğer, bu noktada monist eğilimleri liberalizmin karşısına koymak yanlış olmaz. Bir kültürün veya kimliğin diğerinden üstünlüğü ilkesini meşru gören bir anlayış olarak monizm, modern öncesi toplumlarda var olan kültürel farklılıklara karşı geliştirilen başat bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Monist tavır geleneksel toplumların oluşturdukları hiyerarşik yapının felsefi arka planını anlamamızı sağlar. Parekh, monizmin en etkili biçimleri olarak Yunan felsefesinin akılcı

¹Konu ile ilgili detaylı bilgi için, bkz. SCHNAPPER, Dominique (2005), Öteki ile İlişki, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

monizmini, Hıristiyanlığın dinbilimsel monizmini ve nihayet klasik liberalizmin düzenleyici monizmini zikreder. Ona göre kökleri Platon'a uzanan Yunan monizmi temelde birçok farklı hayat tarzlarından birinin iyi olabileceği ve diğerlerinin de bu iyi olan tarza göre yargılanıp sınıflandırılabilabileceğini varsayar. Hıristiyan monizmi dine dayalıdır ve "tek ve gerçek" dinin Hıristiyanlık olduğu varsayımı ile hareket eder. Hıristiyan monizmi Yunan monizmine ek olarak ahlaki evrensellik, misyoner faaliyetler ve dini hoşgörüsüzlüğü beraberinde getirdi. Son olarak klasik liberal monizm belirli iyi bir yaşam görüşünün evrensel bağlayıcılığı olduğunu savunup tüm toplumların yaşam biçimlerini bu yaşam biçimine göre yargıladı (Parekh, 2002: 21-46).

Ötekine yönelik temel tutumlardan bir diğeri ise evrenselciliktir. İnsanların eşitliğinin temeli olarak sadece insan olmayı yeterli görür. Buradaki temel nokta, bizim öteki olarak algıladığımızın da aslında bir ben olduğu gerçeğidir. İlk bakışta kulağa oldukça hoş gelen bu tutum aslında ötekinin dışlanmasını olmasa bile, ötekinin benleştirilmesi (asimilasyon) tehlikesini beraberinde getirir. Bunun nedeni şu şekilde anlaşılabilir: süreç içerisinde oluşan "biz" ve "öteki" ayrımı, grup içi aynileşmeyi beraberinde getirirken diğer gruplar karşısında ise bir sosyal mesafeyi doğurur. Sosyal mesafe toplumsal uzaklık-yakınlık ilişkilerini ve bu ilişkiler ağı içerisinde toplumsal süreçleri oluşturur (Canatan, 2004: 270). Evrenselci anlayışta mündemiç olan tekdüzelik içerisinde evrenselci ben, farklı olanı/ötekini benleştirme riskini de beraberinde getirir.

Bu bağlamda Zizek, çokkültürcü evrensellik anlayışının Avrupamerkezci (monist) olduğunu söyler. Ona göre çokkültürcülük "tersine çevrilmiş" bir ırkçılıktır. Ötekine gösterdiği saygı bir çeşit kendi üstünlüğünü gösterme şeklidir aslında. Evrensellik vurgusunu kendi kültürünün tikel özelliklerini ötekinin kültürünü tektir ya da takdir edebileceği bir alan olarak kendine saklar (Zizek, 2001: 166).

3. Modern Öncesi Topumlarda Bir Arada Yaşama Deneyimleri

Geleneksel toplumlarda kültürler arası farklılıkların ortaya çıkması ve devam ettirilmesi noktasında kimlikler arasında geçerli olan kültürel bir hiyerarşi söz konusudur. Geleneksel topluma ait şeref kavramı ile kurgulanan dünya, birinci ve ikinci sınıf vatandaşların olduğu bir dünyadır. Şeref kelimesi eşitsizliklerin vurgulandığı toplumsal bir sıradüzeni anlatmak için kullanılırdı. Bu dünyada her bireyin eşit şerefe sahip olmaması önemli idi. Bu anlayış modern toplumların ulaştığı eşit vatandaşlık haysiyeti yaklaşımının geçerli olduğu dünyadan oldukça farklı bir dünyadır (Taylor, 2010: 46-49).

Batı siyaset teorisi geleneğinde Kymlicka'ya (1998: 26) göre ideal devlet/toplum tasavvurları ortak geçmiş, dil, kültürün paylaşıldığı ideal homojen yapılar olarak tasarlanmıştır. Bu tasarı Avrupa devletlerini, eşit

vatandaşlık haysiyeti ve kültürlerin eşit tanınmalarını salık veren fikri akımların ortaya çıktığı 18. yy'la kadar farklılıkları mümkün mertebe ortadan kaldırma yoluna itmiştir. Özellikle Avrupa'da dini tanımlamaların geçerli olduğu orta çağda toplumlar, Hıristiyan monist bir yaklaşımın eseri olarak, farklı dini grupları ülkelerinden uzaklaştırma veya aşağı işlerde çalıştırma yolunu izlemişlerdir. İspanyadan sürgün edilen Yahudiler buna örnek olarak verilebilir.

Modern/ulus devletler ise toplum/devlet temelde bireyi muhatap alır ve özgürlük alanları prensip olarak –evrenselci mantıkla- birey özgürlükleri olarak tanzim edilir. Eşitlik ve özgürlük ilkeleri ile birlikte bir toplumu oluşturan bireyler cemaat bağlarından zamanla soyutlanırlar. Bu soyutlanma – ki biz buna bireyselleşme de diyoruz- bireyi toplum içinde bağısız bırakarak adeta kaybolmuş duruma düşürür. Cemaatsel/toplumsal bağlarından ayrılmış birey artık farklılıklarından sıyrılıp evrensel kültüre dâhil olmuş demektir. Bu ise haddi zatında tam da uzun vadeli bir asimilasyon/tekkültür(lü)leşmedir (Vatandaş, 2001: 345-352).

3.1. Evrensel Dinler ve Bir Arada Yaşama Deneyimleri

Öteki ile ilişki bağlamında farklılaştırıcı tutum evrensel dinler tarihinde de karşımıza çıkar. Her ne kadar evrensellik iddiasında olsa da din adına hayata geçirilen bazı tutumlar –ortaçağ Avrupa Hıristiyanlığı gibi- dinsel ırkçılık olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel Avrupa toplumları, diğer birçok geleneksel toplum gibi, dini temelde dini motiflerle hiyerarşik kategorilere ayrıldığından toplumda Hıristiyanlardan başka Yahudiler ve cüzamlılar şeklinde ayrımların 12. ve 14. yıllar için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir yaklaşıma ek olarak Hıristiyan monist anlayışın hoşgörüsüzlüğü de eklenince öteki ile ilişki bu toplumlarda farklılıkları tolere edilmemesi şeklinde tezahür etmiştir. Sürgün, zorla din değiştirme gibi uygulamalar karşımıza çıkar. Tabi ki aksi örnekler de mevcuttur. Söz gelimi 1600-1800 arası Hollanda'da Yahudilere karşı takınılan tavır “Hollanda hoşgörüsü” olarak tanımlanır. Kentlerde dinsel topluluklar birlikteliklerini kendi tarzlarına göre düzenleme hakkına sahiptirler. Bu haklardan Yahudiler, Ermeniler ve Anabaptist mezhepler de yararlanıyorlardı (Baumann, 2006: 20-21).

Geleneksel İslam toplumlarını da öteki ile ilişki bağlamına hoşgörülü toplumlar arasında zikretmek gerekir. Geleneksel toplumsal hiyerarşi İslam toplumları için de geçerli idi ve toplum dini donelere göre kategorize ediliyordu. Farklılıklara karşı İslam toplumlarında Hıristiyan ve Yahudi toplumlarından daha kurumsallaşmış bir hoşgörünün varlığından bahsedebiliriz. Bunun sebebi İslam fıkında zimmi hukuku adı altında Müslüman olmayan ve fakat aynı memlekette yaşayan insanların durumunu düzenleyen genel geçer bir hukuk nizamının olmasıdır. Söz konusu bu hukuk farklılıkların İslam devletince/toplumunca tanınmasını beraberinde

getiriyordu. Böylesi liberal olmayan ama hoşgörülü bir toplumsal sistemin en tipik ve en güzel örneği beklide Osmanlı millet sistemidir. Kymlicka (1998: 239-243), Osmanlı millet sistemini Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerin millet olarak tanıdığı “dinsel hoşgörü biçimleri”nden biri ve bir çeşit “teokrasilerin federasyonu” olarak tanımlar. Böyle bir sistem azınlıkların devletin zulmüne uğramamasını garanti edebilmiştir. Osmanlı Millet sistemi içerisinde farklı dini ve kültürel gruplar bir arada ve fakat birbirlerine karışmadan yaşamaları esasına dayalı kozmopolit bir yapı arz eder. Bu sistemin dayandığı temel kavram olan millet kavramı aslında modern manada kullanılan ulus kavramından farklı bir anlamda kullanılmıştır. Arapça milla kökünden türeyen kelime aslında İslam’da din topluluklarını anlatmak için kullanılır. “Kamus-i Türki’de “millet” ve “din” terimleri aynı manada kullanılır” (Vatandaş, 2001: 348). Osmanlı devlet geleneği içerisinde millet kavramının bu anlamlarını toplumsal ve siyasi alanlardaki yapılanması göz önüne alındığında bu mananın korunduğu anlaşılır.

3.2. Sömürgecilik Deneyimleri

Sömürgecilik deneyimi klasik liberal monist anlayışın ürünüdür. Düşünsel arka planında liberalizm “Hıristiyanlığın laik bir ifadesi”nden başka bir şey değildi ve tam da bu sebeple Hıristiyanlığın ve uygarlığın diğer/öteki toplumlara yayılmasında bir beis görünmüyordu (Parekh, 2002: 43). Liberalizm Avrupa devletlerinin sömürgelere yayılma sürecinde ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik, kültürel ve dini boyutundan çok ekonomik boyutuyla değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Burada belirtmek istenilen sadece liberalizmin sömürgeciliğin nedeni olduğunu söylemekten ziyade sömürgecilik ile klasik liberal (monizm) anlayışın düşünsel manada birbirleri ile ilişkili olduğunu belirtmektir. Dolayısı ile sömürgecilik faaliyetleri temelde klasik liberal monist bir tavırla öteki ile olan ilişkisini tekdüzeleştirici ve asimile edici bir çerçevede kurmuştur.

3.3. İmparatorluk Deneyimleri

Çokkültürlülük kavramı her ne kadar modern çağda ulus devletler bağlamına denk gelen bir tartışma alanını oluşturuyor gibi gözükse de, aslında farklılıklar zemininde bir arada yaşama olarak ele alındığında çokkültürlülük oldukça eski bir tarihe sahiptir. Nitekim insanoğlu modern çağın çok öncesinde bir arada yaşama noktasında tecrübelerine sahiptir. Bu noktada en fazla tecrübe biriktirilmiş alanların başında hiç şüphe yok ki imparatorluk deneyimleri gelmektedir. Tebaasını içerisindeki farklı kültürlerin belli bir din ya da kültürün hâkimiyetine ilhak etmeye çalışıldığı dönemler olduğu gibi farklılıkları korumaya gayret eden imparatorluk deneyimleri de söz konusu olmuştur. Ama genel olarak imparatorluk deneyimleri farklılıkların zorunlu olarak kabul edildiği toplumsal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Vatandaş, 2001: 346).

Farklılıkların kabulü bağlamında bir arada yaşama deneyimleri olarak imparatorluklar “farklı düzeylerde siyasi, kültürel, dinsel, etnik kimliklere sahip özerk ya da yarı özerk çeşitli toplulukların aynı iktidarın yönetimi altında birlikte/bir arada yaşamaları ilkesine dayanan” devletler/topluluklar olarak tanımlanır (Vatandaş, 2001: 345-346). İmparatorluk deneyimi olarak oldukça zengin olan insanlık tarihinde farklılıklar zemininde bir birliktelik kurmayı amaçlayan imparatorluk deneyimleri arasında Pers, Mısır, Ptolemaic hanedanı, Roma, Sasani, Emevi-Abbasi, Selçuklu ve nihayet Osmanlı deneyimleri sayılabilir.

İmparatorlukların farklılıklar zemininde bir birliktelik arama yoluna gitmeleri yukarıda da verilen tanımdan da anlaşılacağı üzere çok çeşitli kimliklere sahip toplulukları bir arada tutma zorunluluğundan kaynaklanır. Farklı kimliklere sahip söz konusu bu grupların varlıksal bekası farklılığın kabulü yolu ile bir ortaklaşım kurmaktan geçer. Bundan dolayı imparatorluk tecrübesi içerisinde zorunlu bir hoşgörüyü barındırırlar. Bu bağlamda “topluluklar/cemaatler kendi kimliklerini hiçbir ürküntüye neden olmadan ifade edebilir ve kimliklerinin gereği olan yaşam tarzını rahatlıkla sürdürebilir” (Vatandaş, 2011: 346).

İmparatorluklarda geçerli olan söz konusu bu hoşgörü ortamı köken itibari ile incelendiğinde günümüz modern toplumlarındaki çokkültürlülük anlayışından farklı, iki aşamalı bir temellendirme ile karşılaşırız. Birincisi imparatorluklarda geçerli olan hoşgörü temelde evrenselci/modern algının aksine özel olarak kişi hakları ile ilgili olmaktan çok “imparatorluk ufkunun” (Aktay, 2003: 57) vaaz ettiği bir tasarıdır; “farklılıkları nihai anlamda gideremeyeceğinin farkında olan imparatorlukların gerçekçiliklerinin bir sonucu olarak” (Aktay, 2003: 57) ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile imparatorluklardaki çokkültürlülük modern toplumlarındaki çokkültürlülük anlayışından farklı olarak, birbirinden farklı kültürel grupların eşit katılımları ekseninde anlam kazandığı fikri bir arka plana sahip değildir. İkincisi imparatorluklarda “hoşgörünün nesnesi cemaatlerdir (Community). Cemaatlerin din, kültür, yasa... farklılıklarına hoşgörü gösterilir. Hoşgörünün nesnesi hiçbir zaman bireyler değildir. Bireylerin konumları cemaatleri bağlamında değerlendirilir” (Vatandaş, 2001: 346). Bu manada imparatorluk sistemlerinde farklılıkları kabul edilen ana birim cemaatlerdir. Dolayısı ile bireyin doğal yaşam alanı cemaatlerdir.

Yukarıda zikredilen imparatorluk sistemleri ve modern dönemler arasındaki temel ayrım kimlik farklılıkları karşısında alınan birbirinden ayrı iki farklı tavrın göstergeleridir. İmparatorluk sistemlerinde toplumun/devletin muhatap aldığı temel sosyal/siyasal birim cemaatlerdir. Bireyler ait oldukları cemaatleri bağlamında kimliklere ve dolayısı ile tanınmaya sahiptir. Bu noktada imparatorluk sistemi farkların altını çizerek sosyal ve siyasal bir tekkültürlüleşmenin de önüne geçer. Dolayısı ile imparatorluklarda sosyal

farklılıkların birbirlerine karışmasının engellenmesi yolu ile sosyal ve siyasal birliklilikleri sağlanmış birbirlerinden farklı kültüre ve kimliğe sahip birden fazla cemaat bir arada yaşar. Farklı kimliklerin birbirine karış(tırıl)maması hiçbir şekilde etkileşimin olmayacağı manası taşımaz ama burada zikredilen entegrasyon/birliktelik hiçbir şekilde asimilasyon mantığı ile şekillenmez.

4. Modern Bir Kavram Olarak Çokkültürlülük

Çokkültürlülük tartışmaları modern toplumlar açısından oldukça temel bir noktada geleneksel toplumlar açısından yürütülen tartışmalardan ayrılır. Bu temel nokta modern toplumların birey merkezli kurulan toplumlar olmasından kaynaklanır. Böylece kültür ve kimlik geleneksel toplumlarda olduğu gibi cemaat/kolektif ilişkiler etrafında değil; bireysel düzeyde kurulur. Modernleşme ile birlikte, geleneksel toplumlarda geçerli olan şeref merkezli hiyerarşik toplumsal sıradüzen ortadan kalkmış; bunun yerini evrensellik ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde şekillenen modern “insan olma haysiyeti” ya da vatandaşlık haysiyeti kavramları almıştır (Taylor, 2010: 48). Böylece modern dönemle birlikte çokkültürlülük deneyimleri kolektif deneyimler olmaktan çıkıp oldukça bireysel deneyimler olma özelliği göstermektedirler.

Modern toplumlardaki çokkültürlülük anlayışı, “Bütün insanların eşit saygıyı hak ettikleri” (Taylor, 2010: 61) şeklinde ifade edilebilecek temel bir mottodan hareketle kurulur. Burada üzerinden durulması gerek temel husus, bireyin kültürel ve kimliksel varlığının sadece ve sadece içerisinde bulunduğu kolektif yapılar eliyle oluşturulmadığı; aksine modern toplumlarda bireysel kültür ve kimliklerin temelde bireysel deneyimler yoluyla inşa edildikleri hususudur. Bu, kimliğin bireysel inşası olarak isimlendirilir (bireysel kimlik). Özellikle liberaller teorisyenler açısından bireysel özgürlük ilkelerinin liberalizmin tartışılmaz ilkelerinin başında gelir (Kymlicka, 1998: 128). Ayrıca bu nokta özgürlük sadece bireylere seçim şansı vermekle sınırlı da değildir. Aynı zamanda ve en az özgür seçim ilkesi kadar önemli olarak bireylere verilen muhalefet ve reddetme hakkıdır. Bu bakış açısı beraberinde yerleşik geleneksel hayat tarzlarının da bireyler tarafından sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

“Şu anda yapmakta olduğumu şeyin değeri ya da önemi hakkında yanılabilceğimize ve hiç kimse hatalı görüşlere dayanarak bir hayat sürdürmek istemeyeceğine göre, rasyonel olarak yeni bilgiler ya da deneyimler ışığında iyiyi kavrayışımızı değerlendirebilmemizin ve süregiden inançlarımıza layık değillerse onları gözden geçirebilmemizin temel önemi vardır” (Kymlicka, 1998: 136).

Dolayısıyla modern toplumlarda kültür karşısında ister monist ister multikültürel bir tutum takınılsın, her ikisi de temel de kültürü bireysel bir düzlemde kavrar. Bu nokta bize göre modern ve geleneksel manada bir arada yaşama deneyimlerine olan yaklaşımların temel farklılığını oluşturmaktadır.

Bu temel nokta kavrandıktan sonra modern toplumlardaki bir arada yaşama modellerin hangi noktalarda farklılaştığı ayrıca incelenebilir.

Çokkültürlülük kavramı modern toplumların yazılı metinlerinde ilk olarak 1971 tarihinde Kanada’da Trudeau hükümetinin programında karşımıza çıkmaktadır. 70’li yıllarda çokkültürlülük kavramı göç olgusu ile baş etmek zorunda kalan diğer Avrupa ülkeleri tarafından da tartışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede çokkültürlülük kavramının tartışılmasının nihai hedefi aslında, farklılaşan ve birden fazla mevcut kültürün bir arada yaşamak zorunda oldukları modern göçmen toplumlarında söz konusu bu sosyal gelişmeye ne şekilde tepki verileceği ve ideal toplumsal kompozisyonun ne şekilde teşekkül etmesi gerektiği sorunsalına cevap bulmaktır (Canatan, 2009: 84).

Çokkültürlülük tartışmalarında genel olarak iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, Rawls ve Kymlicka’nın da içinde buldukları düşünürler tarafından temsil edilen Liberal yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel çıkış noktası bireyleri dahil oldukları toplumsal gruplar bağlamında değil de bireysel tüm bireyleri eşitlik bağlamında ele alırlar. Modern bir olgu olarak çokkültürlülük temelde evrenselci bir yaklaşımla yurttaşların eşitliğine ve buna ek olarak farklı kültürlerin ve kimliklerin kabulü ilkesine dayanır (Şan, 2006: 307-308).

“Demokratik rejimlerin temel değerlerinden, yani özgürlük ve herkesin eşitliği ilkelerinden beslenir. Çağdaş eşitlikçi dinamiklerle ve devlet müdahalelerinin gelişmesi sayesinde kültürel çoğulculuğun tanınması meselesi bir toplumsal adalet meselesi haline gelmiştir...Kurumların toplumun üyelerine eşit muamele etmesi bugün özgünlüklerin görmezden gelinmesi değil tanınması anlamına geliyor” (Doytcheva, 2009: 24).

Vatandaşların devlet/toplumsal kurumlar karşısındaki eşitliğinin sağlanması temelde geleneksel mekanik toplumsal dayanışma bağlarından sıyrılıp; organik toplumsal dayanışma bağları çerçevesinde eşit bireyler olmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bireysellik, eşitlik gibi modern söylem, tarih sahnesinden kolonyalist, emperyal yapıların çöküşünden ve yirminci asrın son çeyreğine damgasını vuran kitlesel göç hareketlerinden neşet eden kültürel, etnik, dini v.b. toplumsal farklılıkların çözümünü eşit bireyler/vatandaşlar düzleminde ön görmüştür. Böylece çokkültürlülük kavramı köken ayrımı yapmadan her kültürü ve kimliği eşitlik esasına dayanarak bir arada yaşatmayı esas alır (Şan, 2006: 307) ve toplumu, farklılıklardan doğan ayrışmayı bireysel ve kültürel eşitlik ilkesi çerçevesinde eşitleyerek bütünleştirir.

Diğer bir yaklaşım ise Taylor ve Walzer’in de temsil ettikleri komüniteryan (Cemaatçi) yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göreyse bireyler ancak içinde buldukları grupların kültürleri çerçevesinde şekillenirler. Bundan dolayı bireyler müstakil bir kategori olarak değil ve fakat içinde buldukları

kültürel aidiyetler bağlamında ele alınmalıdırlar. Dolayısıyla çokkültürlülük tartışmalarında komüniteryan yaklaşım, haklar tartışmasında eksene grupları (ve sadece grup aidiyetleri bağlamında bireyleri) alır. Dolayısıyla topluluktan kaynaklanan haklar birey haklarından önce gelirler. Burada komüniteryan yaklaşımın sosyolojik temellerinde bireyin ancak ait olduğu grup dolayısıyla bir kültür ve kimliğe sahip olabileceği yönündeki bakış açısı vardır. Liberal yaklaşımın kurguladığı şekliyle birey aslında savunmasız bırakılmış bir özne konumundadır sadece. Komüniteryan yaklaşım temsilcilerine göre tam da bu nokta aslında liberal yaklaşımın açmazını oluşturmaktadır (Şan, 2006: 308-311).

5. Sonuç

Öteki ile ilişki halinde bulunmak, farklılıkların olduğu bir toplumda yaşamak modern toplumlarda sömürge sonrası ve kitlesel göçlerle toplumların farklılıklarla bir arada yaşamaya mecbur kalmasından çok önce tecrübe edilmeye başlanmış bir süreçtir. Modern toplumlardaki farklılıklarla bir arada yaşama deneyimi ile –çokkültürlülük veya çokkültürcülük tartışmaları-geleneksel toplumlardaki farklılıklarla bir arada yaşama deneyimleri arasında bazı temel farklar göze çarpar.

Geleneksel toplumlar temelde mekanik dayanışmalı bir toplum yapısına sahip olduklarında, daha çok dini motifli toplumsal sıradüzene/hiyerarşi tabidirler. Kültürler bu hiyerarşik yapı içerisinde –nispeten- kültürel baskıdan azade bir şekilde serbest hareket edebilirlerken, toplumun geneli baz alındığında toplumsal/siyasi/dini olarak bir gruba biçilen tanımlama neticesinde elde edilmiş olan statü tartışmasız olarak kabul edilir. Kültür ve kimlik aidiyetleri sosyal cemaatleri referans alırlar. Dolayısı ile eğer bir haktan söz edilecekse bu sosyal cemaatlere tanınmış bir haktır. Bu manada özellikle fertlerin bir hak talepleri mevzu bahis değildir. Fertlerin hakları mekanik dayanışma içerisinde bağlı buldukları sosyal cemaat dolayısıyladır.

Modern dönemim aksine öteki ile ilişki bağlamında liberal bir düşünce oluşmamış olduğundan yaklaşımlar daha ziyade monist yaklaşımlardır. En etkili monizm biçimleri olarak Yunan site devletlerinin ve daha sonra Avrupa devlet teorilerinin oluşmasında etkili olan Yunan akılcı monizmi, yine başta Avrupa ortaçağ devletleri/toplumları olmak üzere Hristiyan olmayan diğer dinlerle ilişkinin belirlenmesi bağlamında Hristiyan monizmi ve nihayet sömürgecilik faaliyetlerinin düşünsel arka planı olarak klasik liberal monizm zikredilebilir. İslam toplumları da geleneksel hiyerarşik ve monist toplumlar olmalarına rağmen temelde öteki ile daha tolere edici ilişkiler kurabilmişlerdir. Bu müsamahanın kaynağı temelde zimmi hukukudur.

Modern toplumlarda ise karşımıza çıkan bir arada yaşama modelleri temel olarak birey merkezli kurgulanmış bir temelde hareket eder. Burada liberal ve komüniteryan yaklaşımların farkı bireysel farklılıklara dayalı –atomize olmuş-

modern organik dayanışmalı toplumlarda bireyin pozisyonuyla ilişkilidir. Geleneksel toplumların şerefe dayalı hiyerarşik sıra düzenlerinin parçalanmış olduğunun kabulünden sonra –bu hususu de facto kabul etmek suretiyle- yapılan tartışmalardır. Liberal yaklaşımlar açısından zaten birey tek ve vazgeçilmez kategori olarak görülmektedir. Komüniteryan yaklaşımlar ise buna mukabil bireyin kültürel aidiyetlerini öne çıkarmakla beraber geleneksel yaklaşımdan farklı olarak bireye geleneksel hayatın sorgulanması ve reddedilmesi hakkını vermişlerdir.

Kaynaklar

- Aktay, Y. (2003). “Küreselleşme ve Çokkültürlülük”, Tezkire, Temmuz, s. 54-82.
- Baumann, G. (2006). Çokkültürlülük Bilmecesi. Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek. Ankara: Dost.
- Canatan, K. (2004). “Çokkültürlü Toplumlarda Kimlik Tanımları. İkinci Kuşak Türk Gençlerinin Etnik Kimlik Tanımları”. Avrupa Günlüğü, 2004/5, s. 249-286.
- Canatan, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım. [Elektronik Versiyon] Uluslararası sosyal araştırmalar Dergisi, Volume2/6 Winter: 80-97.
- Doytcheva, M. (2009). Çokkültürlülük. İstanbul: İletişim.
- Kymlicka, W. (1998). Çokkültürlü Yurttaşlık. Azınlık Haklarının Liberal Teorisi. İstanbul: Ayrıntı.
- Nassehi, A. (2011). Soziologie. Zehn Einführende Vorlesungen. Wiesbaden: VS Verlag.
- Parekh, B. (2002). Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori. Ankara: Phoenix.
- Schnapper, D. (2005). Öteki ile İlişki. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şan, M. K. (2006). “Küreselleşme Çağında Farklılıklar ve Çokkültürlülük Siyaseti”. Avrupa Günlüğü, 2006/8, s. 299-335.
- Taylor, C. (2010). Çokkültürcülük. Tanınma Politikası. İstanbul: YKY.
- Vatandaş, C. (2001). “Tarihsel Bir Deneyim Olarak Çokkültürlülük: İmparatorluklar (Osmanlı Örneği)”. Avrupa Günlüğü, 2001/2, s. 345-352.
- Zizek, S. (2001). “Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı”. Defter, Yıl: 14, Sayı: 44, s. 144-175.